

NB Deze lezing zal ook worden opgenomen in het blad Pastorale Verkenningen van het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat

Lezing symposium My Home Community

27 september 2023, Matteüskerk in Utrecht. Georganiseerd door Kerken met Stip.

Thijs Tromp

Wat werkt?

Hartelijk dank voor de uitnodiging om iets te mogen zeggen over hoe duurzame en betekenisvolle relaties tot stand komen. Iedereen geeft daar wel iets over te zeggen, bijvoorbeeld vanuit een persoonlijke ervaring. Waarom worden mensen bijvoorbeeld vrienden van elkaar? Ik moest bij de voorbereiding van de lezing vaak denken aan een zin uit een lied van Pink Floyd (David Gilmour, 1987): "A momentary lapse of reason, that binds a man to a man." "Eén moment van verstandsverbijstering verbindt de ene mens aan de ander." 'Toeval' speelt een belangrijke rol in hoe relaties tot stand komen. Het contact met een van mijn beste vrienden is daar wel een mooi voorbeeld van. Wij zaten op dezelfde school, maar kenden elkaar niet. Hij mocht op 5 december Sinterklaas spelen en voor sommige medeleerlingen had hij een cadeautje bedacht met een gedicht. Een van mijn vriendinnen, die enige haargroei op haar lip had, kreeg van hem een scheermesje. Niet grappig! Ik was daar zo laaiend over dat ik hem daarna gevraagd had waar hij dacht dat hij mee bezig was. Het werd een geweldige ruzie en we zijn tot op de dag van vandaag bevriend. Tsja? Toeval, genade? U zegt het maar.

Mijn bijdrage gaat niet over incidentele ervaringen, hoewel daar veel van te leren valt. Mij is gevraagd om vanuit wetenschappelijk onderzoek iets te zeggen over de factoren die ervoor zorgen dat duurzame en betekenisvolle relaties tot stand kunnen komen, met name bij mensen die zich ontheemd voelen. En het is denk ik maar goed ook dat ik niet mijn

persoonlijke ervaringen als uitgangspunt neem. Te vaak geven mensen voor wie ik graag iets wil betekenen dat zij niks aan me hebben. Deze scherpe feedback, hoe krenkend misschien, is behulpzamer dan al mijn goede bedoelingen bij elkaar. Het leert mij een belangrijke les over het onderwerp van vandaag: wie zich inspant voor duurzame relationele verbindingen bij mensen die weinig mensen hebben en dat doet om complimenten te krijgen, die kan er beter niet aan beginnen.

De context van vandaag is duidelijk: Kerken met Stip zet een nieuwe stap. Zij willen hun missie verbreden tot mensen uit de marge van de samenleving, die zich om verschillende redenen in een sociaal kwetsbare positie bevinden en niet kunnen terugvallen op een steunend sociaal netwerk. Of, in vakjargon, tot mensen die zich in een sociaal isolement bevinden of grote kans lopen daarin te geraken. Voor Jan Eerbeek was met name het rapport van de commissie Spies over mensen met verward gedrag een eyeopener. Volgens dat rapport ontbreekt het aan goede samenwerking van begeleidende instanties, maar vooral ook aan steunpunten in de dagelijkse leefsituatie. Op dit laatste punt wil Kerken met Stip insteken. Zouden kerken, kerkelijke vrijwilligers, samen met andere vrijwilligers, niet in deze leemte kunnen stappen? En zelfs: kunnen deze vrijwilligers ook duurzame en betekenisvolle relaties aangaan met mensen in kansarme omstandigheden?

De vraag die Jan Eerbeek en Fons Flierman van Kerken met Stip mij daarom stelden was wat er vanuit wetenschappelijk perspectief bekend is over het tot stand komen van duurzame relaties? Welke factoren zijn daarvoor bevorderlijk?

I Het Matteüs effect

Om te beginnen, als het gaat om duurzame betekenisvolle relaties geldt ook hier het beruchte Mattheüs-effect (Rigney, 2010). Zij die hebben krijgen meer, zij die niets hebben verliezen ook wat ze nog hebben. Dit is een principe uit het kapitalisme. Het geldt niet alleen voor vermogen, maar ook voor wat sociologen aanduiden als 'sociaal kapitaal'. Sociaal kapitaal is dat wat mensen aan sociale vaardigheden en relaties bezitten om hun leven vorm te geven. Het gaat om familie, vrienden, kennissen, burens en andere sociale relaties, deelname aan sociale groepen, formele en informele netwerken, gedeelde normen, vertrouwen in andere mensen en inzet voor de gemeenschap (Bourdieu, 1986). Dit kapitaal maakt mensen aantrekkelijk voor anderen om in hen te investeren (met excuses voor het

economisch jargon). Als je investeert in iemand met relaties, heb je meer kans dat als jij hun hulp nodig hebt, zij er voor jou zullen zijn. Investeren in relaties is investeren in je toekomstige bestaanszekerheid. Mensen die elkaar wat te bieden hebben, zoeken elkaar op en vormen relaties en netwerken met elkaar. De keerzijde van dit principe is dat mensen die anderen weinig te bieden hebben, minder interessant zijn om in te investeren. In dergelijke situaties is de balans van wederkerigheid (nu of toekomstig) weg. Dit heeft een demotiverend effect op mensen met weinig sociaal kapitaal. Ze voelen zich oninteressant, overbodig of een last voor anderen of voor de samenleving als geheel. Wat ze hebben aan sociaal kapitaal, wordt daardoor snel minder en ze voelen zich marginaal. Het is de vraag waardoor mensen sociaal kapitaal ontwikkelen, waardoor ze aantrekkelijk zijn. Dat heeft voor een belangrijk deel te maken met privilege (tegenwoordig ook wel vinkjes genoemd (zo Luyendijk, 2022): eigenschappen die iemand niet per se zelf heeft verworven, maar die hij of zij als startkapitaal heeft meegekregen: het sociale milieu waarin iemand geboren wordt, huidskleur, culturele achtergrond, het opleidingsniveau van de ouders, de eigen opleiding, financiële beginpositie en zo nog meer zaken. Daarnaast spelen ook cognitieve en contactuele eigenschappen een rol. En, een mens moet ten slotte ook een beetje geluk hebben. Voor het aangaan van duurzame sociale relaties heb je volgens sociologen dus sociaal kapitaal nodig. Dit klinkt behoorlijk berekenend, en dat is het ook. Maar deze optiek verklaart veel van het al of niet gelukken van het leggen van duurzame verbanden.

II Individualisering

Een tweede aspect dat van invloed is op duurzame relatievorming is de aard van sociale gemeenschappen. Sociale gemeenschappen zijn de afgelopen eeuw sterk van karakter veranderd. Het is voor niemand nieuw dat de samenleving sterk geïndividualiseerd is. Sociologen hebben hier ook tal van verklaringen voor aangedragen: waar gemeenschappen vroeger georganiseerd waren op basis van gezamenlijke (culturele of levensbeschouwelijke) waarden, is dat nu op basis van functionaliteit, van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft* (Tönnies, 2010). Dat betekent dat de sociale verbanden in toenemende mate horizontaal georganiseerd zijn, in netwerken van mensen met gelijke belangen, gelijke eigenschappen of die op een bepaalde manier voor elkaar van nut zijn (Castells, 1997). In straten wonen mensen naast elkaar, maar hun belangrijke sociale contacten bevinden zich al lang niet meer in die straat zelf. Klassieke politieke volkspartijen, waar arm en rijk, jong en oud, theoretisch

en praktisch opgeleide mensen, stad en platteland, sjiek en sjofel elkaar ontmoeten en voor elkaars belangen opkwamen, zijn bijna verdwenen. Het zijn nu belangengroepen van en voor individuen geworden. Dezelfde beweging is waar te nemen in vakbonden en ook in kerken (mensen zoeken een kerk, die bij hen past en veel kerken proberen daar op in te spelen). Dat betekent dat de gemeenschap als een beschermende cocon voor mensen met weinig sociaal kapitaal verdwenen is. Deze ontwikkeling is bepaald niet voor iedereen een nadeel.

Langdurig onderzoek wijst uit dat de meest individualistische landen (de Scandinavische bijvoorbeeld en ook Nederland) tot de gelukkigste landen behoren (Helliwell et al., 2023). De beschermende cocon heeft voor veel mensen ook beklemmend aangevoeld. Het blijkt voor veel mensen prettig als je je eigen keuzes kunt maken, ook in relaties, en niet vast zit aan een voorgegeven gemeenschap van mensen waar je niet zelf voor gekozen hebt. Je bepaalt als individu zelf in welke netwerken je wilt participeren. Behalve familie, daar ben je je leven lang aan verbonden (of mee opgescheept). Het is niet moeilijk om te begrijpen dat dit vooral goed werkt voor mensen met voldoende sociaal kapitaal. De mensen die om wat voor reden onvoldoende toegerust zijn om in de huidige complexe samenleving mee te kunnen draaien, lopen risico's op uitsluiting en sociaal isolement (zie bijvoorbeeld Beek, 2017). Ik kom daar later op terug.

III Aantallen

Om hoeveel mensen gaat het? Al tientallen jaren wordt er in Nederland onderzoek gedaan naar eenzaamheid, sociaal isolement en sociale uitsluiting. Afhankelijk van de definitie geeft ongeveer 12 procent van de burgers aan zich in sterke mate eenzaam te voelen. Ruim 40% van de bevolking voelt zich enigszins eenzaam. Deze cijfers fluctueren enigszins en het lijkt dat er na Corona een stijging waar te nemen is. Ouderen zijn doorgaans het meest eenzaam, maar sinds Corona is die eerste plaats nu ingenomen door jongeren tussen de 16 en 25 jaar (CBS, 2021, <https://www.staatvenz.nl/kerncijfers/eenzaamheid>). Nadere analyse wijst uit dat mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een langdurige GGZ-achtergrond, alleenstaande ouders en mensen met een migratieachtergrond het grootste risico lopen op sterke sociale eenzaamheid (Tilburg, 2023). Materiële armoede is een belangrijke correlerende factor. Het gaat dus om een groep van ruim 2 miljoen mensen die te kampen hebben met een sterke vorm van sociale eenzaamheid. Dat is niet gering.

IV wat wordt er aan gedaan?

Wat wordt daaraan gedaan en vooral, wat weten we over wat werkt en wat niet? Er zijn in Nederland talloos veel initiatieven om eenzaamheid terug te dringen en sociaal isolement op te heffen. De coalitie 'Eén tegen eenzaamheid', een initiatief van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, heeft meer dan 50 organisaties bijeengebracht, die samen ruim 400 initiatieven hebben ontplooid. Van gespreksgroepen, tot sportactiviteiten, cursussen, digitale ontmoetingsplekken, luisterlijnen, maatjesprojecten, bridgeclubs, gespreksspellen (<https://www.eentegeneenzaamheid.nl/>) (Knapen et al., 2021). Sommige zijn lokaal, andere landelijk. Het is werkelijk indrukwekkend (en soms zie je door de bomen het bos niet meer). Daarnaast zijn er landelijke werkende vrijwilligersorganisaties als De Zonnebloem, Humanitas, Ouderenfonds, Stichting Present, het Leger des Heils en bestaat er een groot aantal inloophuizen, die hun steentje bijdragen. My Home Community is dus een bloem in een goed gevuld en bont gekleurd boeket van initiatieven. Dat er zoveel gedaan wordt, is een veeg teken. Het probleem wordt breed onderkend, er wordt veel aan gedaan, maar de cijfers rond eenzaamheid veranderen desondanks niet, of beter ze stijgen enigszins. Dat onderstreept het vermoeden dat het niet eenvoudig is om sociale eenzaamheid en sociaal isolement terug te dringen.

V Wat werkt?

Er is de laatste jaren veel onderzoek verricht naar wat werkt en wat niet. Dus welke factoren bijdragen aan het tot stand komen van duurzame verbindingen. Dat onderzoek gaat over methoden die gericht zijn op het verminderen van gevoelens van eenzaamheid, het terugdringen van sociale eenzaamheid en het doorbreken van sociaal isolement (Zwet et al., 2020). Bij het eerste is de meeste winst te behalen, het tweede blijkt al lastiger en voor het derde is nauwelijks bewijs voor effect. Als het gaat om mensen met een stapeling van problemen (bijvoorbeeld mensen met ernstige psychische klachten, mensen met verstandelijke beperkingen of mensen die zich al zeer lang in een situatie van sociaal isolement bevinden, lijkt er bijna niks te werken (maar, dat moet gezegd, naar initiatieven die zich op deze groepen richten is ook het minste onderzoek gedaan) (Zwet et al., 2020, pp. 38-39).

Dit zijn de belangrijkste 'oplossingsstrategieën' (het woord is niet van mij):

- A) Bevordering zelfredzaamheid: mensen helpen om nieuwe relaties aan te gaan, maar vooral om oude relaties weer op te pakken en bestaande relaties te verbeteren of te intensiveren. Mensen helpen om hun sociale vaardigheden te verbeteren.
- B) Mentale interventies: standaardverlaging: mensen helpen om onrealistische verwachtingen die men van relaties heeft naar beneden bij te stellen (met minder genoeg nemen, blij zijn met wat je hebt). Of leren om de eenzaamheid te aanvaarden.
- C) Praktische ondersteuning: doordat er mensen langskomen die helpen bij praktische zaken, krijgt iemand het gevoel ingebed te zijn in een groter zorgzaam verband. Hier hoort ook de professionele en semiprofessionele ondersteuning bij. Het nadeel is dat als deze ondersteuning wegvalt, dit vaak een bevestiging vormt dan de vooroordelen over er al of niet toe doen.
- D) Plaatsen voor ontmoeting creëren: in buurthuizen, inloophuizen, laagdrempelige cursussen of gespreksgroepen, maaltijdprojecten. Dit geeft de kans om nieuwe contacten aan te gaan. (Zwet et al., 2020, p. 31)

Wat werkt het beste? Feitelijk is er alleen significant bewijs voor de effectiviteit van methoden die vallen onder B) de mentale interventies: verminderen van negatieve gedachten, leren eenzaamheid ervaren, bijstellen van verwachtingen. Voor de effectiviteit van educatieve interventies (deel van A) is ook enig bewijs. Hetzelfde geldt voor benaderingen waarbij mensen actief meedoen of een verantwoordelijkheid dragen (deel van D). Van de andere benaderingen blijkt het uiterst moeilijk te zijn om een positief effect vast te stellen, laat staan om de specifiek werkzame factor te bepalen (Zwet et al., 2020, pp. 38-39; vgl. ook wat prof. dr. Theo van Tilburg daarover zegt in zijn afscheidsrede als 'eenzaamprofessor' 2023, pp. 16-17). Wat onderzoekers wel weten is dat de interventie of de aanpak (ik kom nog op die termen terug) zorgvuldig afgestemd moet zijn op de specifieke persoon en de specifieke situatie. Projecten of methoden die een combinatie van deze vier oplossingsstrategieën in huis hebben en daar ook flexibel in kunnen variëren, die hebben volgens de onderzoekers waarschijnlijk meer kans van slagen (vgl. ook Machielse, 2011). Er valt nog meer te zeggen. Namelijk dat het onderzoek gaat over de werkzaamheid van specifieke methoden en vooral welke factoren daarin werkzaam zijn. Het onderzoekt niet het effect van zogenaamde non-specifieke factoren (de term is ontleend aan het onderzoek naar

de effectiviteit van psychotherapeutische interventies: Ahn & Wampold, 2001). Met non-specifieke factoren wordt geduid op positieve effecten van bepaalde unieke eigenschappen en houdingen van de personen die de methode hanteren, meestal in relatie tot unieke eigenschappen van de persoon om wie het gaat (man of vrouw, jong of oud, extravert of introvert, een vergelijkbare culturele of levensbeschouwelijke achtergrond etc.). Deze factoren maken vaak het verschil. Maar het valt vanwege het contingente karakter van deze factoren moeilijk te onderzoeken of er werkzame patronen zijn. *A momentary lapse of reason?* Hier ligt wel precies de sleutel van de aanpak van My Home. Gebruik maken van specifieke karaktereigenschappen van de vrijwilligers en deelnemers.

Met het plukken van laaghangend fruit (mensen die tijdelijk eenzaam zijn of in een sociaal isolement zijn geraakt) is meer winst te boeken dan met hoog hangend fruit (de mensen met een stapeling van problemen en een lange geschiedenis van isolement en sociale uitsluiting). Specifiek gaat het dan om mensen met een ernstige psychische problematiek, mensen met een verstandelijke beperking waar chronische materiële armoede aan de orde is (of een combi daarvan). Mensen in de marge. Precies de mensen op wie Kerken met Stip zich wil richten. Ga er maar aanstaan.

Het onderzoek levert al met al niet een bijzonder hoopvol beeld op. Vooral effectief is helpen om de eenzaamheid te aanvaarden, genoeg nemen met oppervlakkige contacten en het aanleren van sociale vaardigheden. Wat verder blijkt is dat een goede analyse van de persoonlijke situatie van belang is, dus aansluiten bij waar iemand zit en wat voor iemand van betekenis is.

VI Maatschappelijk-culturele context

Graag wil ik nog nader ingaan op onze maatschappelijke en culturele context, omdat dit voor een diaconaal perspectief belangrijk is. De winst van het diaconale denken in de afgelopen decennia is geweest dat het diaconaat meer oog heeft gekregen voor de structurele aspecten die onrecht veroorzaken. Wanneer die buiten beeld blijven, bestaat het risico dat het diaconaat de pijn gaat verzachten die veroorzaakt wordt door onrechtvaardige verhoudingen, oneerlijke verdeling en een bedenkelijke inrichting van de samenleving. Is die dimensie ook in beeld bij de onderzoekers? Bij de onderzoekers die op zoek zijn naar 'wat werkt', speelt de maatschappelijke context nauwelijks een rol. Het lijkt erop alsof zij de

sociaal-maatschappelijke context simpelweg als een gegevenheid beschouwen. Binnen die context spreken zij over methoden, interventies, aanpak, bestrijding en oplossingsstrategieën. Die terminologie geeft te denken. Gebrek aan duurzame relaties is kennelijk een probleem. Uiteraard voor de mensen om wie het gaat, maar ook voor de samenleving als geheel. Die heeft – om het maar hardop te zeggen – ook last van mensen die eenzaam zijn: ze hebben een slechtere gezondheid, doen een groter beroep op voorzieningen van zorg en welzijn, ze dragen niet bij aan de leefbaarheid van een buurt en veroorzaken soms overlast. Economisch gezien is sociaal isolement dus ook een kostenpost. Vandaar dat het aangepakt moet worden, weg moet, opgelost. Het komt mij voor dat dit een verborgen motief is van veel onderzoeken naar de effecten van interventies rond eenzaamheid en sociaal isolement.

Onze huidige maatschappelijk-culturele context wordt tegenwoordig vaak aangeduid als neoliberal. De kern ervan is dat ieder individu vrij is om het eigen leven vorm te geven, naar eigen inzicht en overtuiging. De grens daaraan is dat de vrijheid van anderen niet wordt ingeperkt. De overheid creëert een gelijk speelveld waarbinnen alle individuen hun leven optimaal kunnen vormgeven. Zij bemoeit zich daar zo min mogelijk mee en regelt een vangnet voor de mensen die de verantwoordelijkheid voor hun eigen leven niet kunnen dragen. Dat vangnet mag geen hangmat worden: dus alleen wie het écht niet kan redden heeft recht op ondersteuning. Die ondersteuning moet op haar beurt gericht zijn op het herstel van zelfredzaamheid, liefst op zo kort mogelijke termijn. Want de collectieve lasten moeten zo laag mogelijk gehouden worden. Vandaar de nadruk op interventies en methoden: het individu moet weer op zijn of haar pootjes gezet worden, om (weer) mee te doen.

Hier vindt de subtiele neoliberale omkeringstruc plaats: het begint met het recht om het eigen leven zelf te *mogen* invullen en het eindigt met de plicht om je eigen leven te *moeten* leiden. Vrijheid wordt verplichting, zeker voor de mensen die niet of niet volledig voldoen aan de vereisten om in de samenleving te participeren. Dat is de kern van de dynamiek van sociale uitsluiting van vandaag (vgl. Becker et al., 2021). Het gaat niet alleen meer over armoede of een zwakke sociale positie, als gevolg een fysieke of mentale beperking, werkloosheid of een rampzalige persoonlijke geschiedenis. Er is iets bijgekomen: de morele opdracht om zelf de regie weer te nemen, in je kracht te gaan staan of de kracht van je

sociale netwerk te benutten. Vrijheid, autonomie en zelfbepaling zijn voor een groot deel van de burgers een jas die hen zit als gegoten. Voor anderen is die jas een keurslijf. Je moet zelf uit je situatie zien te komen, maar veel mensen lukt dat niet of nauwelijks. Met alle schaamte, frustratie en zelfverwijt van dien. In mijn ogen is deze subtiele vorm van uitsluiting kwalijk, en vooral de boemerang van het zelf oplossen die er in meekomt. Voor teveel mensen werkt dit niet.

VII Wat zouden kerken vanuit diaconaal perspectief kunnen doen?

Wat zouden kerken vanuit een diaconaal perspectief kunnen met deze structurele vorm van uitsluiting. Ik denk dat een publiek protest weinig zin heeft. We zijn als burgers, ook als christelijke burgers, zozeer ingekapseld in dit systeem, dat maatschappijkritiek nu niet op zijn plaats is. Maar het creëren van alternatieve plekken, waar tegen deze cultuur ingeleefd wordt, dat zou kunnen wel helpen. Want het ontbreekt ons kennelijk aan voldoende zorgzame gemeenschappen. Waar mensen een plek hebben om wie ze zijn en niet om wat ze in te brengen hebben. Waar waardigheid belangrijker is dan sociaal kapitaal.

Geloofsgemeenschappen zouden dergelijke gemeenschappen kunnen zijn, buiten de rance van de samenleving, gekenmerkt door aandacht, trouw, en geduld. Misschien is dat wel de meest geloofwaardige maatschappijkritiek die mogelijk is: het moet anders, het kan anders en het gaat anders, met vallen en opstaan. In plaats van de neoliberale idealen als norm te hanteren, zouden ze kunnen uitgaan van de vraag wat mensen echt nodig hebben. Dus niet per se beginnen met de vraag: wat kun je zelf doen, hoe kun je zo snel mogelijk zelfredzaam worden: maar redeneren vanuit zorg. Door te vragen: wie ben je, wat is voor jou belangrijk, waar doet het pijn, waar verlang je naar en wat heb je nodig? Dit klinkt misschien mega-soft, maar het past wel bij de erkenning van de waardigheid van ieder mens.

VIII Werken vanuit de eigen identiteit

Dat brengt me bij het slot van mijn betoog. My Home Community onderscheidt zich van de oplossingsgerichte benadering en kiest voor een radicaal relationele benadering. Wat daarbij opvalt is de nadruk die gelegd wordt op trouw. Het begint bij een match tussen een vrijwilliger en iemand die mogelijk baat zou hebben bij een maatje. Daarna volgt er een kennismaking, waarbij alle tijd wordt genomen om de ander te leren kennen. Problemen worden niet onder de mat geveegd, maar zij staan niet op de voorgrond. Het gaat om die

ander. In wat volgt komt het aan op trouw en uithoudingsvermogen. Want veel mensen die vaak hun neus hebben gestoten lopen niet altijd over van vertrouwen in de medemens. Ze hebben goede redenen om nieuwe relaties te testen, en nee, dat is niet altijd leuk. Het kan zijn dat het dan even – en soms langer dan even – niet van twee kanten komt. Dan toch blijven bellen, schrijven en op bezoek komen, de afwijzing trotseren en enig gevoel voor humor te behouden, daar draait het om. Dat is intrinsiek waardevol, ook al zou het niet leiden tot de vermindering van gevoelens van eenzaamheid of het vergroten van zelfwaardering of zelfredzaamheid.

Deze benadering past naar mijn overtuiging bij het christelijk verhaal. Niet voor niets wordt God barmhartig genoemd, en trouw en lankmoedig. Wat mij betreft de grondwoorden van het diaconaat. Barmhartig verwijst naar baarmoeder: zo als een moeder verbonden is met haar kinderen, zo sterk is de verbondenheid van God aan mensen. Trouw: gaat over geloof, het geloof van God in ons, dat ons twijfelend vertrouwen ver te boven gaat. Lankmoedig, een ouderwets woord voor geduldig, maar mij zo dierbaar vanwege het woordje lang: Gods geduld is niet van korte duur, maar houdt het uit met ons. Waar maar een glimp van deze eigenschappen van God weerspiegeld wordt in de diaconale praktijk, zien we het koninkrijk van God dat eraan komt.

IX Noodzaak van onderzoek

Een laatste opmerking, omdat het onderzoek naar interventies – sorry voor het woord - rond mensen in een sociaal isolement in het licht staat van effectiviteit, zou onderzoek naar deze praktijk, vanuit de eigen diaconale doelstelling wenselijk zijn.

Dank u wel voor uw aandacht.

Referenties

Ahn, H., & Wampold, B. E. (2001). Where oh where are the specific ingredients? A meta-analysis of component studies in counseling and psychotherapy. *Journal of Counseling Psychology, 48*(3), 251-257. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.48.3.251>

- Becker, J. C., Hartwich, L., & Haslam, S. A. (2021). Neoliberalism can reduce well-being by promoting a sense of social disconnection, competition, and loneliness. *British Journal of Social Psychology*, 60(3), 947-965. <https://doi.org/10.1111/bjso.12438>
- Beek, K. van. (2017). Ongelijkheid en nieuwe verbindingen in de netwerksamenleving. In H. P. Benschop (Red.), *Nieuwe Tegenstellingen—Wat doen we ermee?* (pp. 70-92). Boom.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. (pp. 241-258). Greenwood.
- Castells, M. (1997). *The Rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
- David Gilmour. (1987). 'One Slip' van het Album *A Momentary Lapse*. Van Pink Floyd.
- Helliwell, J. F., Sachs, J. D., Layard, R., De Neve, J.-E., Akinin, L. B., & Wang, S. (2023). *World Happiness Report 2023*. Sustainable Development Solutions Network.
- Knapen, J., Scheffer, Mariska, Boeije, H. R., & Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg (Utrecht). (2021). *Eindrapport Eén tegen eenzaamheid: Monitoring eenzaamheid, participatie en sociale cohesie onder ouderen 2015—2020*. NIVEL.
- Luyendijk, J. (2022). *De zeven vinkjes: Hoe mannen zoals ik de baas spelen*. Uitgeverij Pluim.
- Machielse, A. (2011). Sociaal isolement bij ouderen: Een typologie als richtlijn voor effectieve interventies. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(4), 40. <https://doi.org/10.18352/jsi.287>
- Rigney, D. (2010). *The Matthew effect: How advantage begets further advantage*. Columbia University Press.
- Tilburg, T. van. (2023). *Geleerde lessen over eenzaamheid*. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/8CWH4>
- Tönnies, F. (2010). *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie* (Neudruck 9. Aufl. von 1935, 4., unveränd. Aufl). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Zwet, R. van der, Vries, S. de, & Maat, J. W. van de. (2020). *Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid?* Movisie.

Personalia

Thijs Tromp is bijzonder hoogleraar Diaconaat aan de Protestantse Universiteit in Amsterdam.